

Az értelmezős szerkezet helye a szintagmák között II.*

9. Az értelmezős szintagmában megjelenő esetbeli egyezés kérdése

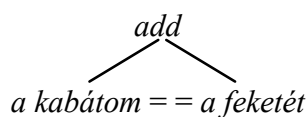
9.1. Mint ahogy arról korábban már volt szó, az értelmezős szerkezetben megjelenő azonos vagy hasonló toldalékolást a szakirodalomban **esetbeli egyeztetésnek** tartják, ahol szabályosan egyeztetjük az értelmezői bővítményt az értelmezett szóval, mégpedig számban és esetben (vö. például Károly 1962: 295; Rácz 1968: 351; Kálmánné 1991: 368), s ez az esetbeli egyeztetés kapcsolja össze az értelmezős szerkezet tagjait.

9.2. Az előző fejezetekben nemcsak **az értelmező jelző voltát cáfoltuk** (mivel a szókapcsolatban nem jelenik meg a balra bővítéssel kifejezett jelzős nyelvtani viszony és az ezzel összefüggő morfológiai jelöletlenség a bővítményen), de azt is kimondtuk, hogy az értelmezős szerkezet **nem alárendelő szintagmaként** viselkedik (hiszen bár az értelmezőnek van viszonyjelölő toldaléka, viszonyragja nem az értelmezett szóhoz fűződő nyelvtani viszonyt jelöli). És ha egy szintagmában a tagok között **nincs nyelvtani viszonyítás**, akkor az a szintagma nem nevezhető alárendelő szintagmának. Az értelmező ugyanis nem alanya, tárgya, határozója az értelmezett szónak, akármi-lyen toldalékot is hordoz magán. Esetragja (névutója) mégis van (sőt még birtokjele is lehet: *Hozd be a gitárt, Gergőét, a fiamét!*), ez pedig gyakran – de nem szükségszerűen – megegyezik az értelmezett tag toldalékával. Az **esetbeli egyezés** azonban **nem** feltétlenül **egyeztetés** következménye az értelmezős szintagmában; a gyakorlatban **nem is mindig szabályszerű**, és előfordul, hogy csak részben (vagy egyáltalán nem) jelenik meg a szerkezetben.

9.3. Természetesen mindig létrejön az azonosság, ha az **alany** szerepét tölti be az értelmezett szó a mondatban, ilyenkor mindkét tag ragtalan, **alanyesetben** áll (vagyis zéróragos): *Zsófi, a nagyobbik lány moziban volt tegnap.* (Ugyancsak ragtalan az értelmező az értelmezettjéhez hasonlóan akkor, ha a névszói **állítmány** kap értelmezőt: *Ő Rebeka, egy régi kedves tanítvány.* Ebben az esetben azonban a névszó segédigével bővül az állítmányi funkció „igényei” szerint, a fenti példában a segédige a kijelentő mód, jelen idő, E/3. sz. következtében zérófokon van.)

9.4. Ha a mondat **tárgyának** van értelmezője, rendszerint az is felveszi a tárgy ragját, vagyis **tárgyesetbe** kerül: *Hívjuk meg Tamást, a fenti szomszédot is!; Könyvet, hármát is olvasott egyszerre.* Előfordulhat azonban, hogy csak az egyik tag (leginkább az értelmező) kap tárgyragot: *Add a kabátom, a feketét!* A mondat tárgya zéróragos főnév (az E/1. sz. birtokos személyjel jelenléte teszi lehetővé számára a tárgyi mondatrészszerepben való megjelenést), vagyis az értelmezője nem egyeztetődik vele, mivel annak tárgyragja van. Mindkét tag felel azonban a *Mit adj?* kérdésre, vagyis mindkettő azonos módon, tárgyként kapcsolódik az igei állítmányhoz.

Ábrázolása ennek megfelelően:

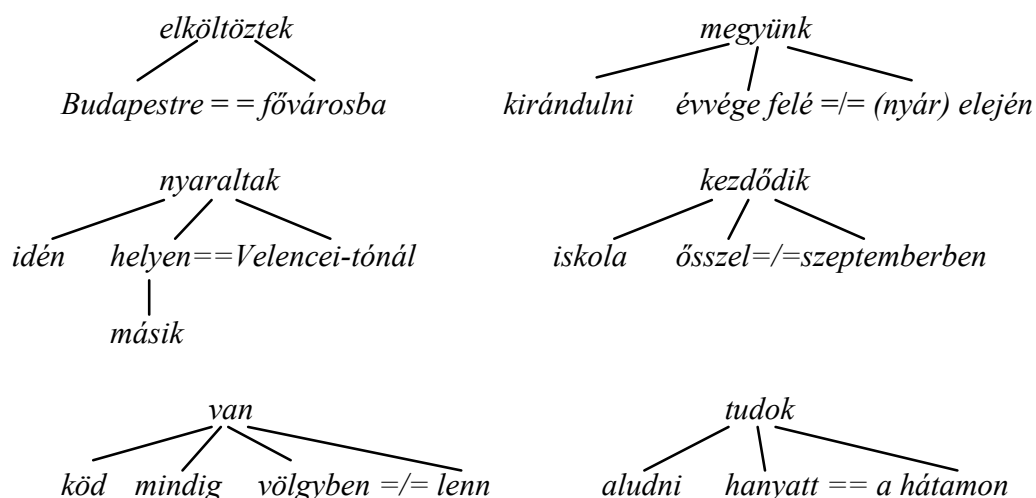
* Az I. részt lásd a Nyr. 2003. évi 4. számában.

Mondatunkban a két tárgy szoros kapcsolatban áll egymással, ugyanarra a jeltárgyra vonatkoznak, közöttük azonosság (*a kabát = a fekete kabát*) állapítható meg.

9.5. Ha a mondat **határozója** kap értelmezőt, ez gyakran megegyezik a toldalék alakját tekintve az értelmezettel (ragos névszói, főnévi – ez lehet alkalmilag főnevesült szóalak is – szerkezettagok tehát esetalakjukat tekintve ilyenkor azonosak egymással): *Sokat beszélgettünk a **filmről**, a tegnap **estiről*** – delatívus; *Gergő szeret együtt lenni **Áronnal**, a barátjával* – instrumentalis (eszközhatározói eset). A főnévi viszonyragot potenciálisan megkaphatja határozószó is, akár az értelmezett, akár az értelmező szerepében jelenik meg: *A **közelbe**, a szomszéd **utcába*** – illatívus – (*a szomszéd **utcába**, a **közelbe***) *költöztek a barátaink*. Ha a határozót névutós névszó fejezi ki, az azonos névutót a szóismétlés elkerülésére rendszerint csak az értelmező után tüntetjük fel (ezt azonban már nem nevezhetjük esetbeli egyezésnek, sőt nem is soroljuk a névszóragozásba, mivel túlságosan kitágítaná a ragozás kereteit, vö. Balogh 2000: 192): *Hétvégén sok mindent vásároltak a **család**, a **rokonok részére***.

A viszonyító eszközök azonban **különbözők** is lehetnek: *Elköltöztek **Budapestre*** (sublatívus), *a **fővárosba*** (illatívus); *Kirándulni **évvége felé*** (névutó), *a nyár **elején*** (superessívus) *megyünk*; *Egy másik **helyen*** (superessívus), *a **Velencei-tónál*** (adessívus) *nyaraltak az idén*. Sőt határozószó is megjelenhet a szintagmában: *Az iskola **ősszel*** (határozószó), ***szeptemberben*** (inessívus) *kezdődik*; *A **völgyben*** (inessívus), ***lenn*** (határozószó) *még mindig köd van*; *Aludni csak **hanyatt*** (határozószó), *a **hátamon*** (superessívus) *tudok*. Ez utóbbi példákban sem beszélhetünk esetbeli egyezésről, hiszen **az esetet az esetrag képviseli**, az esetalakot az esetrag hozza létre, tehát ha az esetrag nem ugyanaz (vagy nem jelenik meg: *az esemény **csütörtökön**, [két] **napja** történt*), akkor az eset is más.

Másrészt a határozószós, névutós példákban viszonyrag híján nem is határozható meg az eset, tehát az esetbeli egyezés ezekben sem valósul meg. A szakirodalomban felvetődik ilyenkor az értelmi egyeztetés vagy fél-egyeztetés kérdése (vö. Rác 1991: 37–8), ez az „áthidaló megoldás” azonban az esetbeli egyeztetés szempontjából nem elég meggyőző, sőt nagy valószínűséggel egyáltalán nem is létezik. Az a tény ellenben, hogy a szerkezettagok az irány tekintetében megegyeznek, tehát hogy mindkettő ugyanarra a *hol?*, *hova?*, *mikor?*, *hogyan?* stb. kérdésre válaszol, azt mutatja, hogy ezek a tagok egyformán hely-, idő- vagy állapothatározók, azonos módon kapcsolódnak fölérendelt tagjukhoz, az igei állítmányhoz. Ábrázolásuk tehát (ez a = jel ezen szerkezetek tagjai között is az azonosítás jelölése szolgál, bár teljes azonosítás nem minden szerkezetben fordul elő, vö.: =/=):

9.6. Az alannyal és a tárggyal ellentétben – amelyeket tipikusan alanyesetű, illetve tárgyese-tű főnév szokott kifejezni – a határozói mondatrészt, **a határozókat nem lehet** úgynevezett **határozói esetekkel jellemezni**. Nyelvünkben az egyes határozófajták létrehozásának számos lehe-

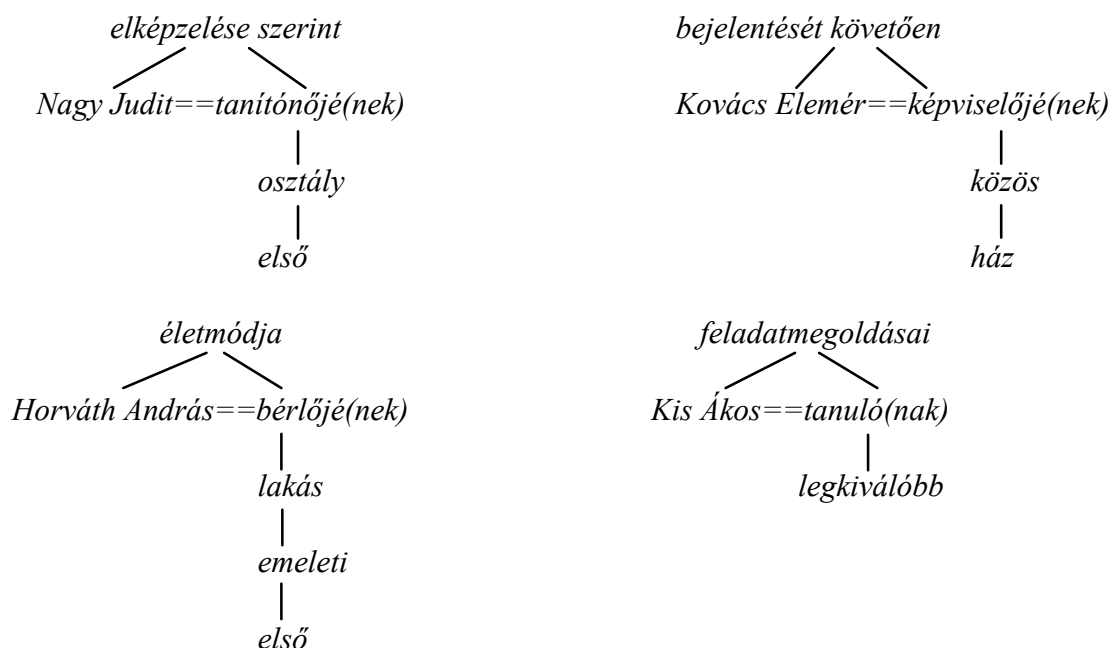
tősége van (ragos vagy névutós névszó, névmás, határozószó, igenév stb.), ugyanakkor egy főnév bármelyik határozói esetalakja többféle határozó megalkotására is alkalmas (például: *felmászik a házra* – helyhatározó; *pénzt költ a házra* – célhatározó; *a házra gondol, vágyik egy szép házra* – aszemantikus határozó stb.). Hogy pontosan milyen határozó lesz az adott szóalakból, az a határozós szintagma alaptagjának és bővítményének, a határozóragos névszónak a konkrét kapcsolatán múlik. A kapcsolat lehet szemantikai tartalmú, például hely-, idő-, mód-, állapothatározós stb. viszony, de aszemantikus vonzat is; és kifejezhető a főnév többféle esetalakjával. A magyarban a határozói esetek száma nagy, jóval több esetet foglal magában, mint bármelyik indoeurópai nyelv (vö. Balogh 2000: 195–204). Ebből következően az egyes határozófajták nem jellemezhetők egy-egy határozói esettel, mivel egy konkrét határozó kifejezőeszközei között többféle esetalak is szóba jöhet. Különbséget kell tehát tenni a határozói viszony vagy funkció és a határozói esetalak között, mivel ezek között nyelvünkben nincs pontos megfelelés (vö. Kiefer 1987: 481). Így például a helyhatározós viszony kifejezhető: *-ba/-be* (illativus); *-ban/-ben* (inessivus); *-ból/-ből* (elativus); *-ról/-ről* (delativus); *-n/-on/-en/-ön* (superessivus); *-ra/-re* (sublativus); *tól/-től* (ablativus); *-nál/-nél* (adessivus); *-hoz/-hez/-höz* (allativus); *-nak/-nek* (dativus); *-ig* (terminativus) ragos főnévvel (valamint névutós névszóval, határozószóval, illetve névmással). (Vö. Keszler 2000: 432–3.)

9.7. A jelzőkhöz járuló értelmezők körében az esetbeli egyeztetés a főnévi szófajú birtokos jelzővel és értelmezőjével kapcsolatban merülhet fel. (Hiszen a tipikusan melléknévi minőségjelzőnek, mennyiségjelzőnek, amelyek mindketten minősítést fejeznek ki, nincs viszonyjelölő ragjuk. Vö. Keszler 2000: 354; Laczkó 2000: 47.) A birtokos jelző ragja, a *-nak/-nek*, a dativusi esetrag, ez azonban nem kötelező a birtokos jelzős szerkezetben, mivel ragtalan főnév (azaz a nominativusi alak) is betöltheti ezt a mondatrészszeretet: *a fiúnak a kutyája, a fiú kutyája*. (Ezért nincs a magyarban genitivusi eset, mert a magyar főnévnek nincs olyan speciális esetalakja, amely birtokos jelzői szerepét és csak azt jelölné. Vö. Kiefer 1987: 481.) Értelmezős szerkezetben szerencsés egyformán alakítani az értelmezőt és az értelmezettet, mindkettőt ragtalanul hagyni, vagy mindkettőre kitenni a ragot. Nyelvművelő kézikönyveink is ezt a megoldást ajánlják, és jobbik megoldásnak tartják a ragos változatot, mivel az a félreérthetlenebb típus, vö. „*Itt van Sárinak, az unokahúgomnak a lánya*” és „*Itt van Sári, az unokahúgom lánya*” (Károly S. példája, 1962: 309).

Mégis, a szabály ellenére a **beszélt nyelvben** manapság gyakran **elmarad az egyeztetés**, ezt a nyelvművelő irodalom „felemás egyeztetésnek” nevezi, pedig véleményem szerint itt nincs is szó egyeztetésről: *Nagy Judit(Ø), az első osztály tanítónőjének elképzelése szerint; Kovács Elemér(Ø), a ház közös képviselőjének bejelentését követően; Horváth András(Ø), az első emeleti lakás bérletjének életmódja*. Ezekben a példákban az értelmezett szó, a birtokos jelző nominativusban áll, az értelmező pedig egy újabb birtokos szerkezet tagjaként jelenik meg, ahol – mivel saját magának is van már egy birtokos jelzője – dativusi esetben kerül, ezzel egyértelműen jelölve azt, hogy ő is birtokos jelzői szerepet lát el. Vagyis **nem a saját értelmezett tagjának az alakját másolja**, hanem csak **azonos funkcióba kerül vele**.

Még olyankor is előfordul az említett „felemás egyeztetés”, amikor az értelmezőnek nincs is saját birtokos jelzője: *Kis Ákos, a legkiválóbb tanulónak a feladatmegoldásai*, ebben a példában is a birtokos jelzői funkció jelölésére szolgál az esetrag megjelenése. Mivel mindkét esetalak alkalmas a kérdéses jelzői szerep kifejezésére, ezért egyre terjed, és lassan már fel sem tűnik, elfogadhatóvá válik a szerkezet. Más a helyzet természetesen akkor, amikor félreértésre ad okot a kifejezőmód, vagyis a korábbi akadémiai nyelvtanbeli mondat a következő változatban: „*Itt van Sári, az unokahúgomnak a lánya*”.

A fenti példák ábrázolása:

Az értelmezős szerkezetbe kerülő birtokos jelzők is azonosító viszonyban vannak egymással, mivel ugyanazt a személyt (dolgot) jelenítik meg, vagyis ugyanarra a jelzőgyra vonatkoznak.

9.8. A nyelvűvelő irodalom is kitér arra, hogy az értelmezős szerkezetben az egyeztetés nem mindig feltétlen alaki azonosságot jelent, hanem csak azt, hogy a toldalékok mondattani szerepe ugyanaz (vö. Tompa 1980: 558; Grétsy–Kemény 1996: 154). A nem feltétlen alaki azonosság az esetbeli egyeztetés terén valójában **nem egyeztetést** jelent. Az azonos mondattani szerepre utaló eltérő viszonyító elemek (toldalékok, névutók stb.) csupán az azonos mondatbeli funkciót jelezhetik.

10. Az értelmező megjelenése a mondat szerkezetében

10.1. Az értelmezőnek az értelmezettjével megegyező mondatrészi szerepe, nem alárendelő szintagma volta még egy fontos következménnyel is jár. Míg a jelző csak szerkezetszintű mondatrész lehet, addig az értelmező a mondat bármelyik szintjén megjelenhet. A korábban, a **8.** pontban bemutatott mondat szerkezeti ábrák azt mutatják, hogy azokban a példákban az értelmező sokkal természetesebben jelenik meg mondat szinten, mint szerkezetszintű (vagyis jelzői) bővítményként.

A **mondat szinten való megjelenést** támasztja alá az a jelenség is, hogy bizonyos esetekben az alany, illetve a tárgy **értelmezője irányíthatja az állítmány egyeztetését** (vö. Rácz 1968: 251; 1991: 19–20), amit jelzőként – megítélésem szerint – az értelmező bizonyosan nem tehetne meg. Az alany-állítmányi viszonyban ugyanis az alany szabja meg az állítmány egyeztetését. Az igei állítmány ragozását még a tárgy személye és határozottsága is befolyásolja, jelző azonban nem kerülhet ilyen kapcsolatba vele. Például: *Ági és Panni, az újonnan jött osztálytársak hamarosan beilleszkedtek az osztályközösségbe* – egyes számú alanyok, többes számú értelmező – többes számú állítmány. *Két diákot, Nagy Jóskát és Kis Pistát behívták az igazgatói irodába* – határozatlan tárgy – 3. személyű határozott tulajdonnévi értelmező – határozott ragozású állítmány.

10.2. Előfordul, hogy a magyarban szerkezetszintű tárgy is hatással van az igei alaptag egyeztetésére (pl.: *El akarom adni a házat*), ez azonban egy főnévi igenévi tárgyon keresztül kapcsolódik az állítmányhoz. A 3. személyű határozott tárggyal (és itt a szerkezetszintű bővítmény tárgy volta a fontos tényező) rendelkező szerkezetes igenévi tárgy a 3. személyű határozott tárgy kifejezési módjai közé tartozik (vö. Balogh 2000: 416–7).

10.3. Nem mond ellent a fentieknek az a jelenség, hogy közömbös viszonyú elemek között is létrejöhet egyeztetés, például a *nekem már mennem kell* típusú példában, ahol az állítás és az állítás vonatkoztatottja, vagyis a cselekvéshordozó egyeztetődik egymással, utalva ezzel a köztük lévő logikai kapcsolatra. A mondatrészszerpeket tekintve a részeshatározóként megjelenő cselekvőhöz igazodik az alany szerepét betöltő főnévi igenév személyragja. Mindkét tag az állítmány bővítménye, mondatszintű elemek, egyeztetésük azonban nem kötelező, a *nekem már menni kell* forma is tökéletesen grammatikus.

Természetesen jelző is irányíthat egyeztetést, a birtokos jelzős szerkezetben: *az én könyvem*.

11. Az értelmező megítélése a szakirodalomban

11.1. A szakirodalomban korábban, az értelmező státusáról igen éles vita folyt, s ennek során éppen a fentiekben említettek alapján jutott néhány kutató (pl. Deme László 1962; Jakab István 1977, 1978) arra a következtetésre, hogy az értelmezős szerkezet tagjai közötti viszony sokkal inkább mellérendelő, mint alárendelő jellegű. Sőt, a dolgozat elején említett akadémiai nyelvatanban, amely jelzős, tehát alárendelő szintagmaként ítéli meg az értelmezős szerkezetet, a **Tompa József** által írt jelzőfejezetben ezt (is) olvashatjuk róla: „Az értelmező és jelzett szava a maga kettős viszonyragjával (névutójával) és hangsúlyával mintegy **külön-külön ugyanazon mondattani viszonyban van a velük kapcsolatos további mondatrészekkel** [kiemelés tőlem B. J.], s így a többtagú (halmozott) mondatrészekkel – mellérendelő szó szerkezeti tagokkal – rokon alakulat ...” (Tompa 1962: 261–2). A szórendi fejezetben **Deme László** pedig így nyilatkozik: „(a minőség-, mennyiségjelző) ha hátravetve **értelmező jelzővé** válik, akkor szórendi szempontból **nem jelző többé, hanem a jelzett szóval azonos minőségű megismételt mondatrész** [kiemelés tőlem B. J.]; tehát például második tárgy ebben: *Veszek neki csizmát, pirosat ...*” (Deme 1962: 483).

11.2. Figyelemre méltó, érdekes álláspontot képvisel **Elekfi László** korábban már idézett tanulmányában, aki bár nem tartja az értelmezőt jelzőnek, említett munkájában leszögezi, hogy az értelmező azért „bizonyos rokonságot mutat a jelzővel”. Mivelhogy „nem tartozik olyan szorosan egy tagba a jelzett főnévvel, hanem mintegy külön állításként, [...], csak objektív értelme szerint tartozik hozzá, a mondatrészek szubjektív elrendezése szerint elválik tőle ...”.

Dolgozatából úgy tűnik, hogy az értelmezőt különállónak tartja valamennyi korábbi mondatrésztől, hiszen ezt írja róla: az értelmező „vagy állítmányt kíván, vagy magához az állítmányhoz csatlakozik és vele együtt alkot értelmezős szerkezetet. Ilyenformán az értelmező mintegy közbuló helyen áll a jelző és az állítmány közt, de sem az egyikkel, sem a másikkal nem azonosítható” (Elekfi 1957: 113).

A főnév és a vele kapcsolatos minőség-, mennyiség-, illetve birtokosfogalom viszonyának mondatbeli megjelenési lehetőségeit többféleképpen jellemzi a tanulmányban: **1. jelzős viszonyként:** *piros rózsza; huszonöt dió; Péter tolla*; **2. értelmezős viszonyként,** mint jelzett szó és melléknévi, számnévi, birtokos-értelmező: *a rózsza, a piros (virít); ez a dió, huszonöt (volt a tálban); az a toll, a Péteré (nagyon jó)*; **3. predikatív viszonyként:** *a rózsza piros, a rózsza piros; a dió huszonöt, a dió huszonöt; a toll Péteré, a toll Péteré* – ez utóbbi esetekben az alany-állítmány megítélését a hangsúlyozástól teszi függővé, tehát itt kétféle lehetőség is van (114–5, 116–7). Az *ez az ember az apám* (*ez az ember az apám*) **predikatív szerkezet** jelzős szerkezetként nem szokott előfordulni, csak **értelmezőként:** *ez az ember, az apám, nagyon szorgalmas* (127).

Az értelmező mondatrészi szerepe egyértelműen nem válik világossá, csak értelmezőként említették meg a cikkben (bár az általános jellemzésben Elekfi László a jelzőhöz közelinek tartja, annak ellenére, hogy kimondja: nem tekinti jelzőnek), a fenti **2.** viszony megjelölése alapján (jelzett szó és értelmező) azonban mégiscsak a jelző (?) kívánczik a jelzett szóhoz (bármennyire is mögé kerül). Ebből kiindulva alárendelő szerkezetnek tekinthetjük az értelmezős szintagmát a szerző meg-

ítélése szerint. Ebben az esetben viszont a szerkezettagok közötti grammatikai alá-fölrendeltségi viszony (és annak jelöltsége) kelthet hiányérzetet az olvasóban.

11.3. Károly Sándor az értelmezőről írott, jól ismert monográfiájában (1958) közvetlen homogén viszonyú szerkezetnek nevezi az értelmezős szerkezetet, s megkülönbözteti a közvetett homogén viszonytól, azaz a mellérendeléstől.

11.3.1. Nagyon szemléletesen a következőképpen fogalmazza meg a mellérendelő szintagma és az értelmezős szerkezet tagjai közötti kapcsolat különbségét: „Míg [...] a halmazott mondatrészekben a tagok azért egyenlők, mert egyszerre kerülnek azonos jellegű függési viszonyba, az azonosító szerkezet tagjai azért kerülnek azonos jellegű függési viszonyba, mert egyenlők” (Károly 1958: 20). Vagyis az **azonos jellegű függési viszonyt**, tehát az értelmezőnek az értelmezett szó fölrendelt tagjához való hasonló kapcsolatát ezzel már Károly Sándor is elismeri. Mégis az azonosító szerkezetet bemutató ábrában elsikkad a megfogalmazásban szereplő azonos jellegű függési viszony. Ábrája ugyanis a következő:

$$\begin{array}{c} X \\ | \\ A - B \end{array} \quad \text{tehát: } \begin{array}{l} A = B \\ AX = BX \end{array}$$

Ahol X = az A kapcsoló (azaz fölrendelt, vagyis alap)tagja; $A = B$ az X kapcsolt tagja (vagyis bővítménye) és a B kapcsoló tagja. De a B -t már nem köti össze az X -szel, pedig a megfogalmazásból ez következne. Vagyis talán helyesebb lenne így az ábra:

$$\begin{array}{c} X \\ | \quad \diagdown \\ A = B \end{array}$$

Mivel a halmazott mondatrészeket meg így ábrázolja:

$$\begin{array}{c} X \\ \diagdown \quad \diagup \\ A \quad B \end{array} \quad \text{tehát: } \begin{array}{l} AX = BX \\ A = B \end{array}$$

Ahol X = közös kapcsolótag vagy az alany-állítmány szerkezet egyik tagja, az $A = B$ pedig azt jelenti, hogy azonos értékű tagokról van szó, amelyek egyformán kapcsolódnak az X alaptagjukhoz.

11.3.2. Károly különbséget tesz az úgynevezett érintkezést kifejező (ezek tulajdonképpen a jelzőknek megfeleltethető) és az azonosságot kifejező értelmezők között, az ezekben a szerkezetekben megvalósuló fogalmi viszony és a mondatfunkció szempontjából. Az érintkezést kifejező értelmezős szerkezetet mindkét szempontból alárendelésnek tartja; ezzel szemben az azonosságot kifejező értelmezős szintagmát csak a mondatfunkció szempontjából veszi alárendelésnek, a fogalmi viszony szempontjából ellenben mellérendelésnek ítéli. Tehát csak **tartalmilag ismeri el az azonossági viszonyt mellérendelésnek**, de nem fogadja el mellérendelő szintagmaként. Elsősorban annak alapján, hogy az értelmezős szerkezet „nyelvtani szinonimikus kapcsolatban van” az alany-állítmányi viszonyal, vagyis átalakítható alany-állítmányi kapcsolattá. Ez az átalakíthatóság azonban elképzelhetetlen a kapcsolatos, az ellentétes, a választó vagy az oki viszonyt kifejező szerkezetek esetében (vö. Károly 1978: 46–50). Ez valóban így van, de akkor felmerül a kérdés, hogy miért sorolják a nyelvatanok a mellérendelő kötőszós azonosítást a kifejtő magyarázó mellérendeléshez, hiszen az alany-állítmányból való levezetés ezzel a szerkezettel kapcsolatban is előfordulhat (*Megérkezett Pista, azaz a barátom – Pista a barátom*). Sőt, ez utóbbi példa értelmezős kapcsolatból is létrejöhet egyetlen kötőszó hozzáadásával (*Pista, [azaz] a barátom*). Vagyis ha az alany-állítmányi

kapcsolatból való levezetés nem jellemző a mellérendelő szintagmákra, akkor **a mellérendelő kötőszós azonosítás sem lehet mellérendelő szintagma.**

11.3.3. Károly Sándor is kitér arra említett, 1958-as dolgozatában, hogy a közvetlen homogén viszony (az azonosság) szerkezeteinek tipikus kifejezőeszközei között az esetegyeztetés, a sorrend, a szünet és a külön hangsúly mellett az esetleges kötőszó (az *azaz*, *vagyis* kötőszókat említi) is megjelenhet (Károly 1958: 13). Ugyanakkor a tanulmány egy másik helyén utal az értelmezős szerkezet tagjainak közvetlen kapcsolatára, s ezt a közvetlen kapcsolatot úgy jellemzi, hogy **a két tag „közti viszony az egyenlőség jelével fejezhető ki”**. A két tag „egymással egybeesik, egymással azonos. Nincsenek a feltételezettség viszonyában egymással, egyik sem tételezi fel a másikat, **egyneműek, homogének**, egynemű fogalmakat fejeznek ki ... **Viszonyuk ... azonosítás.** [Kiemelés tőlem B. J.]” (Károly 1958: 6.)

A főnévi azonosító szerkezetek mellett (melyeknek alany-állítmányi mondatfunkciójuk is lehet) megemlíti az úgynevezett sajátos azonosító szerkezeteket (melyekből nem hozható létre alany-állítmány), erre a második típusra a következő példákat említi: *tanítani, azaz oktatni; jófejű, azaz okos; benn, a szobában* (13). Később az „értelmező, értelmezés” elnevezést is bírálja, s helyette inkább az „azonosítás” műszót tartaná jobbnak a szerkezet jelentéstartalma alapján (28).

Károly Sándor tehát minden lényeges szempontot megemlít munkájában az értelmezős szerkezettel kapcsolatban, és ennek ellenére mégis jelzős szerkezetnek tartja. Pedig az általa felsorolt tulajdonságok segítségével tulajdonképpen ő maga jelöli ki a helyét a szintagmák között.

12. Az értelmezős szerkezet tagjainak egymáshoz való viszonya

Az említett sajátosságoknak a figyelembevételével megállapítható, hogy az értelmező és az értelmezett kapcsolata egészen **különleges kapcsolat**, mely nem hasonlít az alárendelő szintagmák tagjainak a viszonyára.

12.1. Az értelmezős szerkezetek tagjainak a szófaji természete hasonló, gyakran azonos szófajúak, mégha ez az **értelmezői tagnál** csak a szóelőfordulás **aktuális szófaját** jelenti is. Az értelmezői tag toldalékai, melyek az értelmezett szó viszonyító eszközeivel azonos vagy hasonló funkciót fejeznek ki, megjelenésükkel mindenképpen ennek **esetleges alkalmi szófajváltását** is jelölik (*Vettem rétest, mákos rétest – Vettem rétest, mákosat*). Ennélfogva a konkrét szóelőfordulás az őt létrehozó szóalak alapján az adott helyzetben nem eltérő disztribúciójú, mint az értelmezett szó. Vagyis ebben az alakban, ezekkel a toldalékokkal a szóalak ugyanolyan társulási képességekkel rendelkezik és jellemezhető, mint értelmezett szava (*vettem finom rétest – finom mákosat vettem*). Tehát az értelmezős szerkezet disztribúciója bármely tagjáéval megegyezik; a szintagma maga bármelyik tagjával helyettesíthető; így bármelyik tag kihagyható belőle (természetesen a szöveggörnyezettől függően). Az értelmezett tag nem kívánja meg az értelmező jelenlétét, nem írja elő jelentéstípusát, valamint alakját sem. (Az értelmező ellenben kötve van az értelmezett szóhoz, mivel értelmezett tag nélkül nincs értelmező.) A szerkezet tagjai közül nem lehet kérdezni egyik tagról a másikra, esetleg a minősítő értelmezőre az értelmezett taggal (*Rétest, milyet/mennyit hoztál?*).

A tagmondattal való kifejezhetőség szempontjából is egyformán viselkednek a szerkezet tagjai. A következő példákban mindkét tag megjelenhet mellékmondatos formában: *Dorka és Zsuzsi a legjobb barátaid, azok, akikkel végre jól érzed magad!* – *Dorka és Zsuzsi azok, akikkel végre jól érzed magad, a legjobb barátaid.*

Az értelmező és értelmezett szava a mondatnak egyazon szintjén található, és azonos mondatrészi szerepet is töltenek be. Vagyis a mondat egy mondatrészszerképében két, egymással értelmezős, azonosító kapcsolatban lévő szó jelenik meg.

12.2. A felsorolt tulajdonságok alapján **inkább a mellérendelésre hasonlít** az értelmezős szerkezet tagjainak a viszonya. Emellett viszont lényegesen el is tér a tipikus mellérendelő szint-

tagmáktól. Az értelmező és az értelmezett között gyakran megvan a lehetőség az alany-állítmányi kapcsolat létrehozására, ez pedig abból következik, hogy a szerkezet két tagja a valóságnak ugyanarra az elemére, ugyanarra a jeltárgyra vonatkozik, közöttük az azonosság viszonya állapítható meg. Tehát esetükben **csak a nyelvi jelek halmozódnak**, ezek ugyanannak a denotátumnak a különféle megnevezései. Ebben lényegesen különböznek a mellérendelő szintagmától, ahol a szerkezettagok külön jeltárgyakra is utalnak.

13. Az értelmezős szintagma típusa

13.1. Az értelmezős szerkezet tehát **sajátos átmeneti szerkezet** az alárendelő és a mellérendelő szintagmák között, hiszen egyikhez sem sorolható, mivel mindkettőre érvényes tulajdonságokkal is jellemezhető. Tulajdonképpen egy harmadik típusú szintagmát képvisel. A szerkezetfajtát Károly Sándor alapján **azonosító szintagmának** is nevezhetjük. (Ezt az elnevezést ajánlja Dér Csilla is – az értelmezőről készült – dolgozatában: 1999, 2001.) Mivel azonban az értelmezés szélesebb körű, mint az azonosítás, hiszen nemcsak teljes azonosítást jelenthet, hanem minősítést, tulajdonítást, részleges értelmezést, esetleg helyesbítést is, ezért talán szerencsésebb **értelmezős-azonosító** szerkezetnek nevezni a szintagmacsoportot.

A szerkezettípust mindenekelőtt főnevek (ezek lehetnek természetesen nemcsak lexikai főnevek, hanem csak alkalmilag, a szerkezetben főnevesült szavak) hozzák létre, amelyek általában (a mondatrésztől is függően) esetbeli, számbeli egyezést mutatnak. De rajtuk kívül más szófajok (igék, igenevek, határozószók, melléknevek stb.) is alkothatnak sajátos azonosító szerkezeteket, amelyek az értelmezés (esetleg helyesbítés, kifejtés stb.) vagy az azonosítás mozzanatát tartalmazzák. Valamennyi típus kapcsolódhat **értelmező, azonosító kötőszóval**.

13.2. Ennek megfelelően a mellérendelő szintagmák közül az értelmezős-azonosító szintagmákhoz kerülnek az úgynevezett mellérendelő kötőszós azonosító szerkezetek, melyek – az azonos denotátumra való vonatkozásuk miatt – eddig sem igazán illettek bele a magyarázó mellérendelésbe. Így a **magyarázó mellérendelés csak az okadó magyarázó típust** tartalmazná, ami a következőképpen építi a fordítottja.

14. Szintagmák a mai magyar nyelvben

A fentiek alapján a szintaktikai típusú szószerkezetek a következőképpen alakulnak a mai magyar nyelvben:

A) Alárendelő szintagmák (grammatikai alá-fölérendeltségi viszony)

Típusok: alanyos, tárgyias, határozós, jelzős alárendelés; illetve igei, főnévi, melléknévi (számnévi), határozószói, igenévi, névmási alaptagú szerkezetek

B) Mellérendelő szintagmák (logikai viszony a szerkezettagok között, mely grammatikai formában a kötőszó segítségével jelenik meg)

Típusok: kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető, okadó magyarázó szerkezetek

C) Értelmezős-azonosító szintagmák (az azonos mondatrészi szerepet betöltő szerkezettagok közül a második tag értelmezi, más fogalmi kategóriával – kiegészítő tulajdonsággal, helyesbítő, pontosító vagy azonosító jelleggel, esetleg a részlegesség kifejezésével – jellemzi az értelmezettet)

A szintagma fajtái:

1. **minősítő értelmezős szerkezet** (a szerkezettagok között megjelenhet a *mégpedig* kötőszó): *Szeretem a rétest, az almásat; Újságot, egyszerre hármat is vett.*
2. **tulajdonító értelmezős szerkezet** (itt is szerepelhet a *mégpedig* kötőszó): *Hozd be a gitárt, Gergőét!*
3. **azonosító értelmezős szerkezet** (a szintagma tagjainak jelentésköre teljesen azonos): *az*, *vagyis* kötőszóval is állhat:
 - a) **főnévi azonosítás**: *Találkoztam Virággal, a tanítvánnyal.*
 - b) **„sajátos azonosítás”** (nemcsak főnevek között): *Fenn, a dombon még mindig van hó; Holnap tanulnom, azaz olvasnom kell; Egész nap csak énekeltek, táncoltak, vagyis mulattak.*
4. **pontosító-helyesbítő értelmezős szerkezet**: *vagyis, illetve* kötőszóval is: *Fehér, vagyis krémszínű függönyt vettünk.*
5. **egész-rész viszonyt mutató, részleges értelmezős szerkezet**: (az értelmező az értelmezettben megjelölt személyeknek, dolgoknak csak egy részét; esetlegesen egy kiemelt, megkülönböztetett típusát, csoportját jelöli meg), több fajtája lehetséges:
 - a) a szerkezet tagjai között **nincs teljes azonossági** viszony: *Az ELTE BTK magyar tanszékei Budapesten, (mégpedig) az Astoriánál vannak.*
 - b) az értelmezett szó jelentéstartalmának **csak egy részét kifejező, köztük, benne** névmással kapcsolt típus: *az ELTE szakemberei, köztük a bölcsészet képviselői*
 - c) **kiemelő értelmező**: *főleg, elsősorban, különösen, mindenekelőtt* kapcsolóelemmel: *a megye területein, főleg a városokban; a közönség, elsősorban a fiatalok*
 - d) **példaadó értelmező**: *például, mint* kötőelemmel: *az élelmiszeripari termékek, például a sonka, a szalámi; egyes kerületekben, mint a II. kerületben*
6. **mint-es értelmező**: *a húgomat mint orvost keresték tegnap; bátyámat mint tanút hívták be*

15. A *mint*-es értelmező

Az előző pontban lévő felsorolás – amely az értelmezői típusokat mutatta be – megemlíti a *bátyámat mint tanút hívták be* szerkezetet is, mint amelyik egyik fajtája az értelmezős szintagmának. Itt is valójában egy denotátumnak a különböző megnevezéseiről van szó, a halmozott nyelvi jelek számban és esetben megegyeznek. Közöttük azonban megjelenik a *mint* segédszó.

15.1. A *mint* eredetileg kötőszó, ezért a *mint* kötőszós mondatrész eredetileg állapothatározói mellékmondat, de a fenti szerkezetben már teljesen elvesztette mellékmondatjellegét. A *mint* viszonzó a mögötte álló főnév részeként jelenik meg, teljesen beleolvad annak intonációs egységébe, s egy hangsúlyos határozóhoz hasonlóan az igekötőt az ige mögé rendeli. *A bátyám mint tanú (vett részt a tárgyaláson)* típusú szókapcsolatban alanyesetű főnevet kapcsol a *mint* viszonzó, ezt a *mint*-et prepozícióként kezeli a MGr., a *mint*-tel kapcsolt főnevet pedig essivusi állapothatározónak tartja (Keszler 2000: 436), mivel a *mint tanú* szókapcsolat a *tanúként* ragos főnévvel felcserélhető. Így a *bátyám mint tanú* szerkezet állapothatározós szintagmaként jelenik meg a határozói fejezetben.

15.2. Az említett megoldás, tehát a *mint*-tel kapcsolt mondatrész határozónak való minősítése első pillantásra akkor is kézenfekvőnek tűnik, ha a főnevek valamilyen esetragot kapnak (bár az alanyesetben is szerepel rajtuk a Ø viszonyrag). A kiinduló példában **tárgyragosak** a szerkezet tagjai: *Bátyámat mint tanút hívták be*. Joggal merülhet fel azonban a kérdés, hogy hogyan válhat egy tárgyragos főnév (ami nem határozói értékű tárgy) állapothatározóvá egy viszonzó segítségével (ráadásul a magyarra egyáltalán nem jellemzően egy előjárószerűként viselkedő viszonzóval). Jóllehet, a fenti példa valóban helyettesíthető a *bátyámat tanúként hívták be* változattal, mivel a *mint tanút* – a főnév tárgyragja ellenére – valóban megfelelni látszik a *tanúként* állapothatározónak.

15.3. De kaphat a *mint*-es szerkezet másféle viszonyragot is, például **határozóragot**: *A bátyámmal mint tanúval jelentem meg a tárgyaláson*. Itt már mást jelent, ha a *-ként* ragos főnévvel helyettesítjük a *mint*-tel bevezetett mondatrészt: *A bátyámmal tanúként jelentem meg a tárgyaláson* – ebben a mondatban a *tanúként* a beszélőre vonatkozik, vagyis a mondat alanyára, nem pedig a *bátyámmal* társhatározóra. Dativusrag is járulhat a főnevekhez: *Bátyámnak mint tanúnak küldték az idézést a bíróságról* – itt az előzőnél elfogadhatóbb, bár nem teljesen meggyőző a *mint tanúnak* szerkezetet *tanúként*-ra felcserélni: *?Bátyámnak tanúként küldték az idézést*; illetve *Bátyámnak mint tanúnak a vallomása sokat segített az ügy felderítésében* – birtokos jelzőként egyáltalán nem lehetséges a helyettesítés: **Bátyámnak tanúként a vallomása sokat segített*.

15.4. A fenti példák azt mutatják, hogy egy már meglévő, viszonyraggal megjelölt főnévi mondatrészszerép nemigen válhat más típusú funkcióra. A *mint*-es szerkezetekben a **rag által kijelölt pozíció** a szerkezet mindkét tagjára érvényes. A mondatrészi szerepet a *mint* kötőszó nem befolyásolja, csak árnyalja a szintagma jelentését. Ez a szerkezet is egyfajta értelmezős szerkezet, ***mint*-tel kapcsolt értelmezős szintagma**, amelyben az azonosító viszony a tagok között úgy jelenik meg, hogy a *mint* kötőszó kiemel egy, az adott szituációban **lényeges szempontot**, a konkrét állapotra, helyzetre (?) utaló jellemzőt (a sok lehetséges közül), és ezzel értelmezi, azonosítja az értelmezett szót. Hiszen a fenti példában „a bátyámat sokféle minőségben is behívhatták volna a tárgyalásra, például mint sértettet, a sértett rokonát, mint gyanúsítottat stb”. De ebben az esetben *mint tanúnak* kellett megjelennie. A kötőszót el is hagyhatjuk (*bátyámat, a tanút hívták be*), s ekkor a második tag előtt megjelenik a határozott névelő, ami gyakran előfordul az értelmező előtt. Ugyanakkor ez esetben az igekötő is visszakerülhet az ige elé: *bátyámat, a tanút behívták*. Eltűnik viszont a *mint* kötőszó által jelölt **jelentéstöbblet**, mely a behívott személynek az adott szituációban fontos szerepére vonatkozik. (S ha ez a jelentéstöbblet a szituációra vonatkoztatható, akkor a *mint* funkciója akár a pragmatikai jelentéssel is kapcsolatba hozható.) A *mint*-es szerkezetben az azonos inflexiók morféimakkal ellátott szintagmatagok véleményem szerint az értelmezős szerkezetekhez hasonlóan azonos mondatrészi szerepet jelölnek, és a mondat azonos szintjén helyezkednek el.

Mivel az előljáró mondatrészt teremtető szerepe a magyarban nem tipikus, így a főnevek *mint* kötőszós kapcsolatát a fentieknek megfelelően kellene értelmezni, a szerkezetet pedig az értelmezős szintagmák között említeni.

16. Egy másféle *mint*-es szerkezet

Hasonlít – legalábbis első látásra – *a bátyámat mint tanút (hívták be a bíróságra)* szerkezetre egy másik *mint*-es szókapcsolat, mégpedig a *jobban szeretem a malacsültet, mint a finomfőzeléket* típusú példa kiemelt része. Itt is két tárgyragos főnév áll szemben egymással, s közöttük a *mint* kötőszó jelenik meg.

Ez utóbbi szerkezet azonban mégis alapvetően eltér a korábitól, hiszen ennél a szintagmánál a szerkezettagok között nincs szó azonosságról, mivel itt **nem azonosak a denotátumok**. Ebben a szerkezetben nemcsak a nyelvi jelek halmozásáról beszélhetünk, de a jeltárgyak is különbözők. Itt két azonos mondatrészszerépű szó kapcsolódik a nekik közösen fölérendelt harmadikhoz, mégpedig oly módon, hogy közöttük egy sajátos viszony, a **hasonlítás** is megjelenik.

17. Az értelmezős szerkezetek táblázatos összevetése az alárendeléssel és a mellérendeléssel

Térjünk vissza ismét az értelmezős szerkezetekhez, és hasonlítsuk össze az értelmezős szintagmákat az alárendelő és a mellérendelő szerkezetekkel, elsősorban a dolgozat első részében, a **5.** pontban bemutatott kritériumok alapján.

Alárendelés	Mellérendelés	Értelmezés-azonosítás
1. A szintagmatagok egymáshoz való viszonya, a mondat szerkezetben való elhelyezkedés		
Nem egyenlő értékű tagok grammatikai alárendelő kapcsolata. Az alaptag létesíti a nyelvtani viszonyt, megszabja a bővítmény típusát, esetleg formáját.	Egyenlő értékű tagok logikai-grammatikai kapcsolata. A tagok nem határozzák meg egymást. Azonos mondatrészszerkezetben kapcsolódnak közös főlérendeltjükhöz, a közös főlérendelt tag azonban nem feltétlen követelménye a mellérendelő szerkezetnek, hiszen állítmányok között is előfordul a viszony. A nyelvi jelek különböző jeltárgyakra vonatkoznak.	Egyenlő értékű tagok értelmezős kapcsolata. A tagok többnyire azonos módon kapcsolódnak egy nekik közösen főlérendelt taghoz, de egymással is szoros kapcsolatban, értelmezői, azonosító viszonyban vannak. Csak a nyelvi jelek halmozódnak, denotátumuk azonos. A közös főlérendelt tag állítmányok értelmezős kapcsolatában természetesen nem jelenik meg.
A szerkezettagok a mondat különböző szintjein helyezkednek el, általában különböző a mondatrészi szerepük.	A szintagmatagok a mondat egyazon szintjén állnak. Mondatrészi szerepük azonos.	A szerkezettagok a mondat azonos szintjén állnak. Mondatrészi szerepük azonos.
2. Szófaji-alaktani jellemzők		
A tagok többnyire eltérő szófajúak és toldalékolásúak.	A tagok többnyire azonos szófajúak és ragozásúak.	A tagok aktuális szófaja általában megegyezik. Ezt többnyire az azonos ragozás is jelzi.
3. A szerkezet és a tagok disztribúciója		
A tagok eltérő disztribúciójúak. A szerkezet disztribúciója az alaptagéval azonos.	A tagok azonos disztribúciójúak. A szerkezet disztribúciója bármelyik tagjával megegyezik.	A tagok azonos disztribúciójúak. A szerkezeté bármelyik tagjával megegyezik.
4. A helyettesíthetőség kérdése		
A szintagma csak az alaptagjával helyettesíthető (ha nincs kötelező vonzata), bővítményével sohasem.	A szintagma bármelyik tagjával helyettesíthető.	A szintagmát helyettesítheti bármelyik tagja a szöveggörnyezet-től függően. (A <i>mint</i> -es értelmező csak értelmezettjével állhat.)
5. A kihagyhatóság		
A szintagmából csak a bővítmény hagyható el (de csak ha nem kötelező vonzat), az alaptag sohasem.	A szintagmából bármelyik tagja elhagyható.	A szerkezetből bármelyik tag elhagyható. Bár az értelmezői pozíció csak az értelmezős szerkezetben jelenik meg. (A <i>mint</i> -es értelmezős szerkezetből az értelmezett tag nem hagyható ki.)

Alárendelés	Mellérendelés	Értelmezés-azonosítás
6. A kérdezhetőség szempontja		
Az alaptaggal kérdezzük a bővítményre.	Egyik taggal sem lehet kérdezni a másokra.	Egyik taggal sem kérdezzük többnyire a másokra.
7. A tagok mellékmondat formájában való kifejezhetősége		
A bővítmény többnyire kifejezhető alárendelt mellékmondatokkal.	Egyik tagot sem lehet mellékmondatokkal kifejezni a szakirodalom szerint Ezzel szemben van rá példa, hogy még mellérendelő viszonyú állítványokat is meg lehet jeleníteni mellékmondatos formában.	Leginkább az értelmezői tagot fejtjük ki mellékmondat formájában, de elvileg az értelmezett taggal is megtehetjük ugyanezt.
8. A szintagmatagok közötti kapcsolat megvalósulása		
A szintagmatagokat a nyelvtani viszonyítás és bizonyos esetekben az egyeztetés is összeköti. A nyelvtani viszonyokat a viszonyragok, az egyeztetést leginkább a személyragok, személyjelek, egyéb jelek (esetleg az esetragok is) jelölik. A jelzős szerkezetnél a szórend jelöli a viszonyt.	A szintagmatagokat logikai-grammatikai viszony köti össze. Ennek jelölői lehetnek a kötőszók, amelyek jellemzők az egyes típusokra. Az azonos mondatrészi szerep gyakran jár a tagok azonos toldalékolásával, de ez az esetbeli egyezés nem tekintendő egyeztetésnek. A szerkezettagok különböző jeltárgyakra vonatkoznak, tehát nem csak a nyelvi jelek, de a jeltárgyak is halmozódnak.	A szintagmatagokat értelmező, azonosító viszony köti össze. Csak a nyelvi jelek halmozottak, de mivel azonos jeltárgyra vonatkoznak, így egyenlők, vagy esetleg az értelmező szűkíti, helyesbíti, értelmezi az értelmezett jeltárgyjelentését, kiemeli jelentésének egy aspektusát, például ad rá stb. A tagok közötti értelmező, azonosító viszony és az azonos mondatrészi szerep gyakran jár együtt a köztük megjelenő esetbeli egyezéssel, melyet elsősorban az esetragok jelenítenek meg. Ez az esetbeli egyezés azonban nem kötelező, nem is mindig jelenik meg, még főnévi tagoknál sem. Más szófajoknál pedig szóba sem jöhet. Az értelmező, azonosító, helyesbítő stb. viszonyt jelölhetik kötőszók, pl. <i>azaz, vagyis, mégpedig</i> stb.

18. Az értelmező mondatrészek típusai

18.1. Az értelmező tehát valójában **kifejtő (minősítő, tulajdonító), helyesbítő, magyarázó, azonosító stb. értelmű mondatrész. Csak az értelmezett szó által jelenik meg, vagyis feltételezi az értelmezős szintagmát.** Nem tekinthető külön mondatrész-pozíciónak, és nem köthető egyetlen mondatrészhez sem, tehát nem is a jelzők egyik fajtája. Ezzel szemben bármely mondatrészi szerep betöltésére alkalmas, még a jelzőére is. A mondatnak ugyanis bármelyik mondatrésze kaphat értelmezőt, és ez az értelmező az értelmezett tag mondatrészi szerepének megfelelő funkciót fog betölteni a mondat szerkezetében. Így megkülönböztethetünk értelmező állítmányt, értelmező alanyt, értelmező tárgyat, értelmező határozót és értelmező jelzőt. A legutolsó már nem azonos a korábban értelmező jelzőnek nevezett fogalommal, hiszen ebben az új rendszerben az értelmező (helyzetű) jelzőnek az értelmezett szava is jelző.

18.2. Nézzünk példát az egyes típusokra, amelyekben az értelmezős viszony megjelenhet kötőszóval és anélkül is:

1. Az állítmány értelmezője az **értelmező állítmány**:

Ez a férfi Károly, (azaz) a sógorom.

Egész nap tanultunk, (vagyis) olvastunk.

2. Az alany értelmezője az **értelmező alany**:

Zsófi, (vagyis) a lányom már gimnazista.

A baracklevél, (mégpedig) a tavalyi már régen elfogyott.

3. A tárgy értelmezője az **értelmező tárgy**:

Add ide a kalapom, (mégpedig) a feketét!

Rég nem láttam Ádámot, (azaz) az unokaöcsém.

4. A határozó értelmezője az **értelmező határozó**:

Lent, (vagyis) a völgyben nagy köd van még.

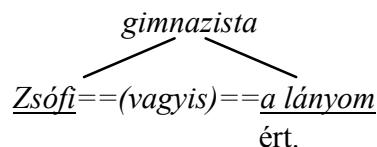
Keszthelyen, (azaz) a Balaton-parti városban szoktunk nyaralni.

5. A jelző értelmezője az **értelmező jelző**:

A hagyma héjának a levélvel szép piros, (azazhog) barna tojást lehet festeni.

Pistának, (vagyis) a barátunknak a balesetét még most is emlegetjük.

18.3. Az értelmezői helyzetű mondatrész tehát mondatbeli funkcióját tekintve mindig azonos az értelmezett szó szerepével. Ennek megfelelően a mondat szerkezet ábrázolásakor **ugyanazon a szinten van a helye az értelmezős szerkezet mindkét tagjának.** Az értelmezőt mondatelemzéskor mondatrészi (tehát állítmányi, alanyi, tárgyi, határozói, jelzői) szerepének megfelelően célszerű jelölni, és esetleg érdemes egy *ért.* jelzéssel utalni arra, hogy itt értelmezői helyzetű állítmányról, alanyról, tárgyról, határozóról vagy jelzőről van szó. Tehát a fenti első, alanyi példán bemutatva:

19. Remélhetőleg a fenti gondolatmenet lehetőséget ad az értelmezős szerkezetekkel kapcsolatosan felmerülő vitás kérdések tisztábban látására. Valószínű, hogy az ezt a szintagmát érintő,

sokszor egymással szöges ellentétben álló, máskor bizonyos engedményeket is lehetővé tevő vélemények képviselői azért nem tudtak megegyezésre jutni, mert mindenáron jelzős alárendelő vagy mellérendelő szintagmában gondolkodtak az értelmezős szerkezettel kapcsolatban. Pedig ennek a szintagmának – a szerkezettagjai közötti viszonyát, az értelmezést, azonosítást tekintve – nincs igazán helye sem az alárendelő, sem a mellérendelő szintagmák között.

Formai szempontból inkább a **mellérendeléshez hűz**, hiszen az azonos vagy hasonló inflexiós toldalékok az azonos mondatrészi szerepre utalnak. Az értelmezős szintagma tagjai között nem is jelenik meg a nyelvtani alárendelő viszony, amit viszonyjelölő eszközzel, vagy a szoros szórenddel jelölni lehetne. Ugyanakkor a jelentéstartalmát tekintve eltávolodik a mellérendeléstől, és az **alárendelő szintagmákhoz közelít**, hiszen az azonosítást, az azonos jeltárgyra vonatkozó különböző megnevezések, értelmezések, nyelvi jelek halmozása nem jellemző a mellérendelő szintagmákra. Elég erre Tompa Józsefnek a Rác Endre által is idézett kitűnő és igen szemléletes példáját megemlíteni, amelyben szembeállítja egymással az egyeztetés szempontjából a mellérendelő és az értelmezős szintagmát: *Pistát és a fiamat ellenfeleknek tekintették; de: *Pistát, a fiamat ellenfeleknek tekintették* (Rác 1991: 16).

Ennek megfelelően az **értelmezős szintagma** se nem alárendelő, se nem mellérendelő, hanem a kettő között elhelyezkedő, „átmeneti”, mindkettőtől bizonyos szempontból eltérő, harmadik típusú szerkezet, **értelmezős-azonosító szintagma**.

SZAKIRODALOM

- Antal László 1964. A magyar jelző három különböző nyelvtani koncepció fényében. *MNy.* 60: 61–8.
- Antal László 1977. *Egy új magyar nyelvtan felé.* Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest.
- K. Balogh Judit 1989. A mellérendelő szószerkezetek és határeseiteik. In: Rác Endre (szerk.): *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest. 57–90.
- Balogh Judit 2000. A névszóragozás. A jelző és az értelmező. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 183–208, 444–60.
- Balogh Judit 2002. Még egyszer az értelmezőről. In: Keszler Borbála–Kiss Róbert Richard (szerk.): *Harminc-éves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék.* A 2000. október 16-án rendezett tudományos ülészek előadásai. Budapest. 95–7.
- Balogh Judit 2002b. Néhány gondolat az értelmezői egyeztetésről. In: Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető Anyanyelvünk.* Írások Grétsy László 70. születésnapjára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 56–60.
- Balogh Judit 2003. Jelző-e a „hátravetett jelző”? In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványa, Budapest. 206–10.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.
- Berrár Jolán 1965. Megjegyzések a szintaktikai viszonyok formális meghatározásához. In: *NyudÉrt.* 46. sz. 17–24.
- Berrár Jolán 1967. A jelzős szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története.* Tankönyvkiadó, Budapest. 450–5.
- Deme László 1962. A szórend. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere.* II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 471–502.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László 1976., 1987. *A beszéd és a nyelv.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dér Csilla 1999. *Hová rendeljük? – Az értelmező grammatikai státusa.* Szakdolgozat.
- Dér Csilla 2001. Értelmezek vagy azonosítok? *MNy.* 97: 77–83.
- Elekfi László 1957. A logika állítmány-fogalma és az állítmányi névszó. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* XI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 95–149.

- Farkas Vilmos 1962. A többtagú (halmozott) mondatrészek. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 315–29.
- Grétsy László–Kemény Gábor 1996. (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Auktor Könyvkiadó, Budapest.
- S. Hámori Antónia 1995. A jelzős szerkezetek. In: Benkő Loránd, E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–408.
- Imre Samu 1962. A minőség- és mennyiségjelző. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 265–85.
- Jakab István 1977. Az értelmező és az értelmezett szószerkezeti viszonya. *Nyr.* 101: 9–19.
- Jakab István 1978. Igen, az értelmező mellérendelés. *Nyr.* 102: 293–8.
- Kálmánné Bors Irén 1991. A jelző. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest. 368–76.
- Károly Sándor 1958. Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. *NyudÉrt.* 16. sz.
- Károly Sándor 1962. Az értelmező jelző. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–314.
- Károly Sándor 1978. Valóban mellérendelés az értelmező? *Nyr.* 102: 46–50.
- Keszler Borbála 1992. Azonos főkategóriájú mondatrészek viszonya a mondategységen belül. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 89–96.
- Keszler Borbála 2000. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. A szintagmák. A halmozott mondatrészes mondatok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 67–76; 349–60; 461–4.
- Kiefer Ferenc 1987. A magyar főnév esetei. *MNy.* 83: 481–6.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 187–292.
- Kubinyi László 1954. Az igei állítmányi mellékmondat kérdéséhez. *MNy.* 50: 408–19.
- Kugler Nóra 2000. A mondat általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 369–93.
- Kugler Nóra–Laczkó Krisztina 2000. A névmások. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 152–74.
- Kugler Nóra–Tolesvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.
- M. Korchmáros Valéria 1992. A mondategység szerkesztettsége. A jelzők. In: *Mondattan*. JATE, Szeged. 21–44; 126–41.
- Laczkó Krisztina 1994. A szintagma általános jellemzői. Az alany-állítmányi viszony megítélése. In: Faluvégi Katalin, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina (szerk.): *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 91–3, 98–9.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 37–50.
- Laczkó Krisztina 2001. Az alany és az állítmány viszonyáról: hozzárendelés vagy alárendelés? *Nyr.* 125: 407–18.
- Lengyel Klára 2000. A nyelvi egységek színteződése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2000.
- Pap Mária 1971. Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról. *NyK.* 73: 113–28.
- Rácz Endre 1968. A határozók. A jelzők. A halmozott mondatrészek. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 285–335; 336–59; 360–6.
- Rácz Endre 1976. Anyanyelvünk új szófüzési, mondat szerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése. In: Grétsy László (szerk.): *Mai magyar nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rácz Endre 1977. Gombocz Zoltán magyar grammatikai munkássága. *MNy.* 73: 444–58.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rácz Endre 1994. A hozzárendelő szintagma. A főnévi szerkezet. In: Faluvégi Katalin, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina (szerk.): *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 70–3; 91–6.
- Rácz Endre egyetemi előadásai. Kézirat. jegyzetek.
- Szabó Dénes 1958. *A mai magyar nyelv*. Kézirat. ELTE BTK.
- Tompa József. 1962. A szószerkezetek. A jelző. A birtokos jelző. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 65–94; 260–4; 285–94.

- Tompa József 1964. Egyik legnagyobb tévedése? *MNy.* 60: 428–32.
- Tompa József 1980. Az értelmező és az értelmezői egyeztetés című szócikkek. In: Grétsy László, Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 553–9.
- G. Varga Györgyi 1977. A szószerkezetbokr vizsgálatáról. In: Rácz Endre, Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–109.

Balogh Judit

SUMMARY

Balogh, Judit

The place of appositive constructions among syntactic patterns

This paper tries to find the place of appositive constructions in the overall syntactic structure of present-day Hungarian. Capitalising on the fact that *Magyar grammatika* [Hungarian Grammar], a recent university textbook first published in 2000, does not define appositions as a kind of attributes (as was usually done beforehand), the author looks at the various types of appositions: qualifying, attributing, and identifying ones, as well as appositive adverbs, and concludes that appositions – due to their inflectional endings – play the same syntactic role in sentences as their host nouns do. On the other hand, appositive constructions cannot be taken to be coordinative constructions since their constituents normally refer to the same entity in two different ways, hence they are in a close-knit relationship with each other, termed an appositive-identifying relation here. They constitute a third kind of syntactic constructions alongside subordinative and coordinative ones.